

Günahkar kimdir və ya dilimizi niyə öyrədə bilmirik?

pedaqoji elmlər namizədi,

AKİF Məmmədov

Ön söz yerinə. Yolum Bakı məktəblərinin birinə düşmüşdü. Rus bölməsinin XI sinifində Azərbaycan dili dərslərini müşahidə etməli oldum. Şagirdlərin dərslə laqeyd münasibəti, milliyyətçə azərbaycanlı olanların belə dogma (doğrudanmı dogma) dildə sözlərin qol-qabırğasını sındıra-sındıra danışması məni kədərləndirdi. Məsələnin mənəvi tərəfini bir qırağa qoyub, qeyri-ixtiyari olaraq özlüyümdə belə bir statistik hesablama apardım: axı bu şagirdlər sinifdən asılı olaraq həftədə iki və ya üç saat Azərbaycan dili dərsləri keçirlər. Deməli, orta məktəbdəki təhsil illərində nə az, nə çox hər uşağın düz 800-850 saat vaxtı birbaşa dərslər saatına gedir. Hələ ev tapşırıqlarının icrasına, sinifdən xaric tədbirlərin keçirilməsinə ayrılan, sərf olunan saatları demirəm. Bu qədər vaxt niyə havaya sovrulur? Günah kimdədir? Yaşadığı respublikanın dövlət dilinə barmaqarası baxan şagirddəmi? Fənnin tədrisində istənilən səviyyəyə nail ola bilməyən müəllimdəmi? Evdə, ailədə uşaqlarına Azərbaycan dilində danışmağı qadağan edən valideynlərdəmi? Radioda, televiziya da “gözəl” nitqi ilə balalarımıza şəxsi nümunə olan millət başbilənləri - əmilər, xalalardamı? “Çeqo mne nujen Azerbaydjanskiy yazık” kəlməsini rusdillilərə və “rusbaşlılara” dedirdən nədir? Onlar bu qənaətə necə və niyə gəliblər? Suallar çox, problemlər saysız-hesabsızdır. Onlardan heç olmasa, bir qisminə cavab tapmaq ümidi ilə təlim rus dilində olan məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi məsələlərinə həsr edilmiş “dəyirmi stol” ətrafında söhbət keçirməyi qərara aldım. Söhbətdə müvafiq dərslər müəlliflərindən professorlar Əziz Əfəndizadə və Bəşir Əhmədov, pedaqoji elmlər namizədləri Məmməd Hənifə Musayev, Yasin Əfəndiyev, Vaqif Qurbanov, Ənvər Abbasov, Respublika Xalq Təhsili Nazirliyi Tədris Metodik Mərkəzinin tədris kabinetinin müdiri Ənvər İmanov, rus dilli məktəblərdə Azərbaycan dilini tədris edən müəllimlərdən Abbas Məmmədov (134 nömrəli məktəb), Fəxrəddin Əliyev (189 nömrəli məktəb), Mübariz Zeynalov (214 nömrəli

məktəb), Əqidə Axundova (267 nömrəli məktəb) və “Ana sözü” jurnalının baş redaktoru Bahəddin Yunusov iştirak edirlər.

B.Yunusov: Son vaxtlar ictimai-siyasi aləmdə baş verən dəyişikliklər cəmiyyətdə müxtəlif hərəkətlər doğurub. Konkret götürsək, bizim respublikada belə hərəkətlərdən, meyllərdən biri özünəqayıdış prosesidir. Şovinst siyasətin uzunmüddətli xumarlandırıcı təsirindən ayılan xalq təbii sərvətləri kimi, mənəvi sərvətlərin də əlindən alındığını gördü və onların geri qaytarılması uğrunda mübarizəyə başladı. Dil də millətin mənəvi sərvətidir və daha dəqiq desək, onun atributlarından biridir, həm də ən mühümdür. Etiraf edək ki, doğma dilimizə doğma vətəninə münasibət o qədər də qənaətbəxş olmayıb. Lap elə tədris sistemini götürsək, qeyri-milli məktəblərdə bu dilin öyrədilməsinə ikinci, bəlkə də, üçüncü dərəcəli iş kimi baxılıb, müəyyən müddət rus dilinin xeyrinə dərs saatlarının sayı azaldılıb və s. İndi isə əlimizə düşmüş tarixi imkandan istifadə etməli – Azərbaycan dilini həm öz övladlarımıza, həm də respublikamızda yaşayan digər xalqların nümayəndələrinə dərinlən öyrətməli və sevdirməliyik. Mən bu sahədə son vaxtlar görülən işlərin əhəmiyyətini, rolunu azaltmadan demək istəyirəm ki, həllini gözləyən problemlər hələ çoxdur. Rus məktəbləri üçün Azərbaycan dili proqramı və dərsliklərindən tutmuş bu dilin rusdillilərə öyrədilməsinə əlverişli ictimai-siyasi fon yaradılmasına qədər geniş bir sahəni özündə əks etdirən həmin problemlər dərinlən öyrənilməli və həlli yolları müəyyənləşdirilməlidir. Gəlin elə dərslikləri götürək. Məgər bu sahədə hər şey qaydasındadır?

V.Qurbanov: Doğrudan da, dərsliklərlə bağlı işlərimiz daha çoxdur. Və nə qədər ki, onları həll etməmişik, dilimizin rus dillilərə öyrədilməsində heç nəyə nail ola bilməyəcəyik.

F.Əliyev: Mövcud dərsliklərin əslində yaramadığı birdəfəlik etiraf edilməlidir. Bu, belə də olmalı idi. Uzun illər Moskvanın diktəsi və özümüzün milli laqeydliyimizlə yazılanlar bundan artıq olmayacaqdı ki. İndi, deyəsən, ayılmışıq. Daha doğrusu, ətrafımızda baş verən partlayışlardan dıxsınir və ayağa qalxmağa çalışırıq. Budur, əlüstü, tələsik tövsiyələr verilir ki, filan-filan mövzular dərsliklərdən

çıxarılınsın. Əslində isə bu, hadisələrin arxasınca sürünməkdən başqa bir şey deyil. Həmin mövzular onsuz da çoxdan “ölmüşdü” və biz müəllimlər onlarla üç-dörd il idi ki, üzülüşmüşdük. Bundan sonra hazırlanacaq dərsliklərlə bağlı qarşıda bir neçə sual durur: Onlar necə olmalıdır? Necə olmalıdır ki, tısbağa sürətli nəşriyyat işləri başa çatmamış peşmanlıqla əlimizi dizimizə döyməyək və yenidən dəyişikliklər barədə baş sındırmayaq? Necə edək ki, “doğulmamış ölən” dərsliklərə vaxt, qüvvə, vəsait sərf etməkdənsə, uzun müddət davam gətirə biləcək stabil dərsliklər yaradaq? Mənə elə gəlir ki, yeni dərsliklər hazırlanarkən onlarda indiyə qədər uşaqlara zorla sırıdığımız saxta beynəlmiləçilik yox, daha çox milli-vətənpərvərlik hissləri aşılacağına nəzərə almalıyıq: Millilikdən ayrı düşmüş beynəlmiləçilik boş sözdür. Bu, indiyə qədər məhz belə olub. Bəziləri sovet dövrünü nəzərdə tutaraq ədəbi nümunələrin azlığından gileylənir. Tutaq ki, belədir. Bəs görəsən, bizim kimi zəngin şifahi ədəbiyyatı olan xalq varmı? O xəzinədə isə axtardığımız hər şey – millilik də cılız, boş təbliğat ruhundan uzaq əsl beynəlmiləçilik və bəşərilik də, humanistlik də... Niyə dərslik müəllifləri onlardan gen-bol bəhrələnməsin? Şəxsən mən hazırda folklor materiallarından lazımi səviyyədə istifadə edirəm.

M.Musayev: Bilirsiniz, proqram və dərsliklərdə milli ruhdan uzaqlaşmağımızın bir səbəbi də hələ indiyə qədər əlimizdə rəsmi şəkildə təsdiq olunmuş milli təhsil konsepsiyasının olmamasıdır. Üç konsepsiya layihəsi mətbuatda dərc olunsada məsələyə rəsmi münasibət bildirilməyib.

F.Əliyev: Qeyri-milli məktəblərdə Azərbaycan dilinin öyrədilməsində bir məqsəd də əsas məramla yanaşı, xalqımızın dünəni və bu gününü, tarixini, ədəbiyyatını tanımaq və sevdirməkdir. Mövcud dərsliklərdəki mətnlər bu cəhətdən də qaneedici deyil. Bəzən hər hansı bir yazıçının yaradıcılığından nümunələr təqdim olunur. Bu, yaxşıdır. Ancaq şagirdlər həmin ədibin həyat yolu, yaradıcılığının əsas xüsusiyyətləri haqqında heç nə öyrənmə bilmirlər. Bu barədə dərsliklərə müəyyən məlumatların daxil edilməsi pis olmazdı. X sinfin dərsliyində “Qaçaq Nəbi” mətnində bu el qəhrəmanı haqqında verilən məlumat, mənəcə çox azdır. Vaxtilə “Qaçaq Nəbi” bədii filmi çəkiləndə ermənilər onun Moskvada təsdiqinə hər vəchlə mane olmağa çalışırdılar. Əsasları da bu idi ki, azərbaycanlılar erməni xalqının

düşməninini vəsf edən film çəkirlər. Heç olmasa, bu gün gec də olsa, ayılmalı, öz dostumuzu və düşmənimizi tanımaq üçün keçmişimiz barədə açıq danışmalıyıq. Milli qəhrəmanlarımızı öyrənmək və başqalarına da tanıtmək bu gün daha vacibdir. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti barədə oxunaqlı materiallar da dərsliklərə gətirilməlidir. “28 Aprel” mətninin yerinə “28 May” adlı mətnin verilməsi uğurlu və məqsədmüvafiq olardı.

A.Məmmədov: Mən bura tarixi keçmişimizin müəyyən səhifələri ilə tanışlıq üçün Ş.İ.Xətai, M.Ə.Rəsulzadə, milli mədəniyyətimizi tanıtmək üçün Üzeyir Hacıbəyov, Cabbar Qaryağdıoğlu, Xan Şuşinski, Azərbaycanın ayrı-ayrı tarixi şəhərlərini sevdirmək üçün Gəncə, Şəki, Ordubad, Beyləqan və s. barədə müəyyən həcmdə ədəbi-bədii mətnlərin daxil edilməsini də əlavə edərdim.

M.Zeynalov: Belə mətnləri hazırda ideoloji cəhətdən yaramadığı üçün dərsliklərdən çıxarılması təklif olunan materiallar hesabına yerləşdirmək olar. Axtarsaq, yenə də tapılar. Bədii və sənətkarlıq baxımından zəif əsərləri bir kənara atmaq lazımdır. Dərsliklərdə elə zəif şeirlər özünə yer tapıb ki, bəlkə də, müəllifin işıq üzü görün ilk əsəridir. Təsadüfi yazıların dərsliklərə gətirilməsi bağışlanmazdır.

M.Musayev: Rus məktəbləri üçün Azərbaycan dili dərsliklərindən gileylərin bir qismi müvafiq proqramlara yönəldilməlidir. Çünki bəzi qüsurların kökü ordan gəlir. Proqramlarda təlimin məzmunu barədə heç bir konkretlik yoxdur. Qrammatik anlayışların sistemi tam aydınlaşdırılmışdır. Belə olduğu halda keyfiyyətli dərsliklərdən söhbət gedə bilərmə?

Ə.Axundova: Nəzəri materialların dərsliklərdə təqdimi də qaneedici deyil. Məlumdur ki, bu fənnin tədrisində əsas məqsəd şagirdlərin Azərbaycan dilində danışmaq, başa düşmək və yazma bilmək qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdir. Nəzəri materialların dərsliklərdə yerləşdirilməsi də həmin məqsədə çatmaq yolunda vasitə rolunu oynamalıdır. Proqramın təsirindənmi, ya nədənsə, təəssüf ki, bu baxımdan da xeyli systemsizlik var. Linqvistik materiallar necə gəldi yerləşdirilib.

F.Əliyev: Lüğət minimumu da, demək olar ki, nəzərə alınmayıb.

M.Zeynalov: Elədir. Diqqətinizi bircə fakta yönəldim. IX sinfin dərslərindəki çalışmaların birində **məlhəm** sözünün antonimini tapmaq tələb olunur. Guya ki, lazım olan bütün sözlər öyrədildi, qaldı “məlhəm”. Axı sözlərin öyrədilməsində onların işlənmə tezliyi əsas götürülməlidir.

F.Əliyev: Bir dərslərin tərtibində ondan əvvəlki siniflərin dərslərinin söz-lüğət ehtiyatı da nəzərə alınmır və beləliklə, varislik prinsipi pozulur.

Ə.Əfəndizadə: Rus məktəblərində Azərbaycan dili tədrisi çox mürəkkəb prosesdir. Bir halda ki, söhbət dərslərlərdən gedir, mən də o barədə bir-iki kəlimə deyim. Əldə olan dərslər səviyyə baxımından şəhərdə təhsil alan rusdillilər üçün nisbətən yararlıdır. Lakin kənd rayonlarındakı uşaqlara son dərəcə primitiv görünür. Axı onlar Azərbaycan dilində təmiz danışılar, lüğət ehtiyatları zəngindir. Onu daha da inkişaf etdirmək əvəzinə, dərslər məhdudluq yaradır, inkişafı ləngidir.

B.Əhmədov: Ona görə də dərslər fərqlənməlidir.

Ə.Əfəndizadə: Fərqlənmədə birinci olaraq şagirdlərin faktik bilik və bacarıq səviyyəsi nəzərə alınaraq alternativ proqram və dərslər hazırlanmalıdır. Bu problem öz həllini tapana kimi hələlik belə proqramları müəllim özü hazırlaya bilər. Derslik məsələsi isə yaxın gələcəkdə həll edilməlidir.

M.Musayev: Rus məktəblərində Azərbaycan dili təliminin keyfiyyətə yaxşılaşmasına təsir göstərən amillər çoxdur. Söhbətin istiqaməti də göstərir ki, onların ən vaciblərindən biri də proqram və dərslərdir. Deyilən haqlı tənqiddən yaxa qurtarmaq üçün nə etmək lazımdır? Məncə, ilk növbədə siniflər və konsentrlər üzrə proqram və dərslərin tərtibi prinsiplərini müəyyənləşdirməyə, sözlüklərin yaradılmasına diqqət artırılmalıdır. Rus və Azərbaycan dillərində eyni cür yazılan və tələffüz edilən, yazılış və deyilişində cüzi fərqlər olan sözləri qruplaşdırmaq, II-IV siniflərdə onların əsasında qısa dialoqlar qurmaq, mətnlər tərtib etmək başlanğıc pillədə əhəmiyyətli məqam kimi qiymətləndirilməlidir. Məktəb praktikasında daha çox müşahidə olunan orfoqrafik, orfoepik və rabitəli nitq vərdisləri üzrə xarakterik səhvlərin aradan qaldırılmasını təmin edən çalışmalar sistemli şəkildə siniflər üzrə məqsədyönlü halda paylanmalıdır. Başqa fənlərdə olduğu kimi, Azərbaycan dili

proqramlarında da siniflər və bölmələr üzrə bilik və bacarıqların həcmi konkretləşdirilməlidir.

V.Qurbanov: Bu işdə vaxt itirmək, ləngimək bağışlanmazdır. Ancaq nədənsə XTN-nin müvafiq idarələri məsələyə laqeyd yanaşırlar. “Dəyirmi stol” ətrafında söhbətdə nazirliyin nümayəndəsi Ə.İmanov yoldaş iştirak edir. Bəlkə, o, səbəbləri bir qədər aydınlaşdır.

Ə.İmanov: Dərsliklərin yazılması və çapı ilə əlaqədar qarşılaşdığımız çətinliklərin bir çoxu haqqında bu yaxınlarda mətbuatda çıxış etmişəm. Onları təkrarlamaq istəmirəm. Bizdən asılı nə varsa, onu edirik. Dərsliklərin üzərində müəlliflər yenidən işləyirlər. Onların bir neçəsi artıq nəşriyyata təqdim olunmuşdur.

V.Qurbanov: Mövcud dərsliklərlə iş aparan müəllimlər məsələni qəti şəkildə qoyurlar; bu dərsliklərin müəllifləri köhnə, partokratik siyasətin buxovundan tezliklə yaxa qurtara bilməyəcəklər. Ona görə də onlar “istefa verməli”, iş yeni ruhda fəaliyyət göstərə bilən qüvvələrə həvalə edilməlidir.

Y.Əfəndiyev: Vaqif müəllim, köhnə üsul-idarənin təsiri təkcə dərslik müəllifləridəmi iz qoyub? Bu tiryəkin məstliyindən ayılmaq üçün, bəlkə də, bir neçə nəsil dəyişməlidir. Elə isə yeni dərslik yaratmaq üçün yeni müəllifləri harda axtarıb tapmalıyıq? Əvvəlkilərin heç olmasa, müəyyən təcrübəsi var. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, indiyə qədər dərsliklər hansı qüvvəninə (fərqi yoxdur bu qüvvəyə gözügörünməz hakim ideologiya olsun, ya da onu həyata keçirən canişin) diktəsi ilə yazılırdı. İndi isə müəlliflər müəyyən qədər sərbəstdirlər, hər şey onların fərdi qabiliyyətlərindən asılıdır. Hər şeyə bir vaxtlar modda olan proletkultçuluq nöqtəyindən nəzərdən yanaşmaq da düz deyil. Haqqında söhbət gedən dərsliklərdə yaxşı cəhətlər az deyil.

Ə.Axundova: Doğrudan da, biz bəzən baltanı kökündən vururuq. Məncə “Azərbaycan dili” dərslisindən “Gənc qvardiya”nı çıxarmaq lazım deyildi. Məgər biz xalqlar dostluğundan daha danışmamalıyıq? Əgər dərslikdə V.İ.Leninin məktəbdə “beş” qiymətlərlə oxumasına aid mətn verilirə, onu niyə tədris etməyə? Məgər pis nümunədir?

Ə.Əfəndizadə: Yox, qızım, Siz bəzi şeyləri qarışdırırsınız. Axı biz uşaqlarımızı niyə hökmən Leninin şəxsi nümunəsi əsasında tərbiyə etməliyik? Özümüzdə nümunə göstəriləsi şəxsiyyətlər yoxdur? Bir də şagirdə bəs Leninin milyonlarla adam qırdırmasını necə nümunə göstərəcəksən? Ziyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdir.

Y.Əfəndiyev: Sözsüz ki, dərsliklərdə dəyişiləsi məsələlər az deyil. Onlar yenidən işlənilərkən bəzi mətləblərin nəzərə alınması vacibdir, ancaq hər şeyi aparıb milliliyə bağlamaq özü də birtərəflilikdir. Əgər bu gün SSRİ dağılırsa, daha vətənpərvərlikdən danışmamalıyıq? Ermənilərin naxələfliyinə görə bütün xalqlara düşmən kəsilməliyik? Deməli, dərsliklərlə xalqlar dostluğu hissi də, vətənpərvərlik də, millilik də, bəşəriyyət də aşılmalıdır. Ancaq necə? Mən öndə milli təəssübkeşlik və bəşəri hisslərin durması fikrinin tərəfdarıyam. Bu, yəni milli təəssübkeşlik məsələləri qeyri-milli məktəblərin Azərbaycan dili dərsliklərində daha çox nəzərə alınmalıdır.

B.Yunusov: Mənə elə gəlir ki, təhsildə proqram və dərsliklər mühüm vasitə olsa da, hər şey demək deyil. İnana bilmirəm ki, sabah əlimizdə rus məktəbləri üçün əla, yəni sizin irəli sürdüyünüz bütün təklif və tələblərə cavab verən bu vasitələr olsa belə, doğma dilimizin ikinci dil kimi öyrədilməsində istədiyimiz səviyyəyə nail ola bilək. Məsələyə hərtərəfli yanaşmaq lazımdır.

A.Məmmədov: Əlbəttə, elədir. Problemləri təkcə dərslik və proqramlarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Mən mətbuatda vaxtilə rus məktəblərində Azərbaycan dili təliminin keyfiyyətcə yüksəldilməsinə əngəl törədən bir neçə məsələdən danışmış, müəyyən təkliflər irəli sürmüşdüm ("Kommunist" qəzeti, 1989-cu il, 11 yanvar). Son vaxtlar bu sahədə bəzi işlər görülüb və o vaxt məni narahat edən problemlərin bəziləri, şükür ki, həll edilib; siniflər ikiye bölünüb, ADPU-da müvafiq ixtisas şöbəsi yaradılıb, dərs saatları artırılıb və s.

Ə.Əfəndizadə: İndi pessimizmə qapılmaq bir növ adət şəklində alıb. Bunu da görmək lazımdır ki, son vaxtlar XTN-nin diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri

də qeyri-milli məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi problemləridir; müxtəlif səviyyələrdə konfranslar keçirilir, müəyyən konkret tədbirlər görülür...

B.Əhmədov: Əziz müəllim, düzdür, yerinə yetirilən işləri danmaq olmaz. Ancaq bu işlər bəzən yarıtmaz görülür, yöndəmsiz halda həyata keçirilir. Bircə faktı deyim. Nəyinsə xatirinə rus məktəblərində Azərbaycan dilini tədris edəcək ixtisas müəllimlərinin hazırlanmasını ADPU-ya tapşırmaq məqsədəuyğun deyildi. Bu işi M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunda həyata keçirilsə idi, daha uğurlu olardı. Çünki ikinci dil müəllimləri hazırlamaqda bu institutun uzunmüddətli təcrübəsi var. Həm də ona görə ki, ikinci dili tədris edən müəllim hər iki dili eyni səviyyədə kamil bilməlidir. ADPU-da rus dili üzrə mütəxəssislər yoxdur. Belə olduqda isə təbiidir ki, rus məktəbləri üçün Azərbaycan dili müəllimi hazırlığı birtərəfli gedəcək. Vaxtilə rus dili institutunda qəbul iki ixtisas üzrə gedirdi, oranı qurtaranlar orta məktəblərdə həm də Azərbaycan dili dərslərini apara bilirdilər. Bu təcrübə həyatda, praktikada özünü pis doğrultmamışdı. İndi təzədən ona qayıtmaq yaxşı olardı. Elə müəllimlərə imkan verilməlidir ki, eyni sinifdə həm rus, həm də Azərbaycan dillərini tədris etsinlər. Bir müəllimin eyni sinifdə iki dili öyrətməsi, məncə, təlimdə uğurlu nəticələr verir. Bu şərtlə ki, müvafiq kadrlar hazırlansın.

Ə.Əfəndizadə: Bu, olduqca ciddi işdir. Layiqli kadr olmadan məqsədin həyata keçirilməsi müşkül məsələdir. Düz deyirsiniz ki, bu yükü boynuna götürən müəllim hər iki dili gərək mükəmməl bilsin. Təəssüf ki, rus məktəblərində Azərbaycan dilinin öyrədilməsi çox vaxt elələrinə tapşırılır ki, düz-əməlli bilmir.

A.Məmmədov: Bəli, qarşıda vəzifələr çox, yerinə yetirilməli məsələlər saysız-hesabsızdır. Hələ də proqram və dərsliklərdə istənilən qədər nöqsanlar var, məqsədəuyğun tədris filmləri, əyani vəsaitlər, oxu kitabları, müəllimlərə kömək üçün metodik ədəbiyyat, demək olar ki, yoxdur. Bunlarla yanaşı, elə hesab edirəm ki, aşağıdakı təkliflərimin nəzərə alınması işdə müəyyən dönüş yaranmasına səbəb olar:

1. Azərb. ETPEİ-də rus məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi məsələləri ilə məşğul olan ayrıca bir şöbənin yaradılması.

2. Radio və televiziya, mətbuatda bu fənnin öyrədilməsi ilə əlaqədar sistemli ardıcıl iş aparılması, mütəxəssis alimlərin, qabaqcıl müəllimlərin oraya cəlb edilməsi.

3. Müvafiq ixtisas müəllimlərinin iş təcrübəsinin respublika miqyasında yayılması və onların əməyinin müxtəlif yollarla qiymətləndirilməsi.

4. Bütün səviyyələrdə keçirilən fənn olimpiadalarında rus məktəblərində Azərbaycan dili fənni də təmsil olunmalıdır.

Məsələlərə birtərəfli yanaşmaq, həm də öz ziyanımıza birtərəfli yanaşmaq hələ də canımızda var; XTN-nin fənn olimpiadaları keçirilməsi barədə qərarında Azərbaycan məktəblərində rus dili fənni nəzərdə tutulsa da, rus məktəblərində Azərbaycan dili “unudulub”.

Ə.Abbasov: Bahəddin müəllim, Siz düz deyirsiniz ki, məsələyə hərtərəfli yanaşmaq lazımdır. Günahı tək-cə metodikanın zəifliyi və ya dərsliklərin yararsızlığı üzərinə atmaq düzgün deyil. Söz yox ki, bunların da özlərinə məxsus rolları danılmazdır. Məncə, problemləri üç istiqamətdə qruplaşdırıb həllinə çalışmaq lazımdır. **Birinci**, lingvistik problemlərdir. Müəllimlər haqlı olaraq irad tuturlar ki, nəyin hansı həcmdə öyrədilməsi qaydasında deyil. Əvvəlcə nələri və hansı həcmdə öyrətməyi müəyyənləşdirməliyik. Yəni təlimin məzmununa nələri daxil olacağı konkretləşdirilməlidir. Bunun üçün ilk növbədə orfoqrafik, orfoepik, fonetik, leksik və qrammatik minimumlar dəqiq və elmi şəkildə müəyyən edilməlidir. **İkinci**, metodik problemlərdir. Burada ilk növbədə öyrədilməsi dəqiqləşdirilmiş, daha doğrusu, təlimin məzmununa daxil olan materialların necə öyrədilməsi sualına cavab verilməlidir. Metodikanın elmi şəkildə tədqiq edilməsi, əlverişli, optimal yol və vasitələrin tapılması da həmin problemlər cərgəsindədir.

Ə.Əfəndizadə: Mən o yollardan birini hazırda sinifdən-xaric işlərə rəvac verilməsində görürəm. Məktəblərimizdəki real şərait imkan verir ki, bu işlərin bir qismi üçün dərs saatlarından da istifadə edilsin; axı onların çoxu ikinövbəlidir, dərsliklərdəki materialların əksəriyyətinin sıradan çıxması nəticəsində əldə edilən dərs saatları da buna imkan verir. İkincisi, qəzet materiallarından istifadəni təlimə

gətirməliyik. Bu, şagirdin lüğət ehtiyatının, həm də dünyagörüşünün zənginləşməsinə və inkişafına xidmət edir. Üçüncü, ikinci dilin öyrədilməsində şifahi inşalardan geniş şəkildə istifadə etməyi bacarmalıyıq. İndiyə qədər inşa deyəndə ancaq yazılı iş növünü başa düşmüşdük. Lakin dil öyrənənlərin təbii danışığ qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün inşanın şifahi formasından istifadəni fəaliyyət növlərindən birinə çevirməliyik. Dördüncü, belə şagirdlərlə vaxtaşırı diskussiyaların keçirilməsi, “reportajlar” hazırlanması, onlarda canlı, çevik danışığın, şifahi nitqin təbii inkişafına gətirib çıxarar və s.

Ə.Abbasov: Üçüncü qrup problemlərə sosial məsələləri daxil edərdim. Burada proqram və dərslik müəlliflərinin qələm haqqından tutmuş Azərbaycan dilinin nüfuzunu qaldıracaq ictimai-siyasi tədbirlər toplusunun həyata keçirilməsinə qədər olan bir sahəni nəzərdə tuturam.

M.Musayev: Dərslik müəllifləri üçün qonorar haqqında fikirləşməyə dəyər. Verilən haqq, makina pulunu güclə ödəyir.

B.Yunusov: Göründüyü kimi, Azərbaycan dilinin rus dillilərə tədrisində rol oynayan elə amillər var ki, onları məktəbdən kənarda axtarmaq lazım gəlir. Dilin öyrənilməsi üçün (öyrədilməsi bir yana) müəyyən ictimai, siyasi, mənəvi stimull olmalıdır. Yəni öyrənən bilməlidir ki, bu dili niyə öyrənir bu dil onun hansı ehtiyaclarına yarayacaq. İndiyə qədər Azərbaycan dilini öyrənməyə həvəsləndirmək üçün ancaq təmtəraqlı ibarələr işlətmişik, onların da nəticəsizliyi göz qabağındadır. İstər-istəməz belə bir sual yaranır: respublikamızda yaşayan digər millətlərin nümayəndələri dilimizi niyə öyrənmək istəirlər?

B.Əhmədov: Siz hələ onu demirsiniz ki, öz millətimizdən olanların da bir qismi doğma dillərinə dəvə nalbəndə baxan kimi baxırlar, evdə, ictimai yerlərdə o dildə danışmağı özlərinə sığışdırmırlar. Bu, mənə elə gəlir ki, uzun müddət davam edən ruslaşdırma siyasətinin nəticəsidir: elə mühit yaradılıb ki, iclaslar rusca aparılıb, rus dilində təhsil alanlar ilk növbədə irəli çəkilib və s. Beləliklə, kütləvi manqurtlaşdırma prosesi gedib. Ən çox manqurtlaşanlar ən yaxşı vəzifələrə irəli çəkiliblər ki, ağalarına kor-koranə sidqidildən qulluq göstərsinlər. Və beləliklə də,

Azərbaycan dili az qala öz həyatı, praktiki əhəmiyyətini itirib. Əhəmiyyətini itirən şeyə isə, təbii ki, maraq da az olar.

Ə.Əfəndizadə: Amma etiraf edək ki, bu prosesdə bizim canımızda olan laqeydlilik, özünəbiganəlik psixologiyası da az rol oynamayıb.

B.Əhmədov: Mən bununla yüz faiz şərikəm. Milli psixologiyamızda olan özünəbiganəlik, Sabir demişkən, “öz qövmümüzün başına əngəl-kələf” olmağımız gətirib Azərbaycan dilinin dövlət dili olduğu respublikada onu ikinci dərəcəli faktora çevirib. Biz o dili sevməsək, onu başqalarına sevdirə bilərikmi? Sevsək, o dilin təliminə də barmaqarası baxmarıq, inkişafına da çalışarıq, hər yerdə rəsmi, ya qeyri-rəsmi dairələrdə işlədilməsi qayğısına da qalarıq. Onda rusdillilər də onu öyrənmək üçün həyatı tələbat hiss edərlər və öyrənməyə məcbur olarlar.

M.Musayev: Son vaxtlar respublikamızda Azərbaycan dilinə müsbət münasibətlə bağlı nəzərə çarpan canlanmanı da danmaq olmaz.

Ə.Əfəndizadə: Elə rus məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi problemlərinin həllində də bu real imkan və şəraitdən istifadə etməliyik.

B.Əhmədov: Gəlin açıq etiraf edək ki, bu canlanmada da bəzən kampaniyaçılıq meyli hiss olunur. Nə qədər ki, bütövlükdə respublikamızda doğma dilə münasibət yuxarıdan aşağı və aşağıdan yuxarı köklü surətdə dəyişməyib, məktəblərdə də Azərbaycan dilinin öyrədilməsində istənilən səviyyə alınmayacaq. Məqsədin həyata keçməsi üçün əlverişli mühit yaradılmalıdır.

B.Yunusov: Əlbəttə, “dəyirmi stol” ətrafına bir dəfə yığışıb söhbət etməklə, Azərbaycan dilinin təlim rus dilində olan məktəblərdə öyrədilməsinin bütün problemlərini sadalamaq, onların həlli yollarını göstərmək mümkün deyil. Ona görə də mən üzümü oxucularımıza, bu sahədə iş aparanlara tuturam: Gəlin “stol”umuzun dairəsini genişləndirək. Qoy onun ətrafında arzu edilənlərin hamısı iştirak etsin. Bu vətəndaşlıq qeyrəti tələb edən işdə öz təkliflərinizi, köməyinizi əsirgəməyin, fikir və mülahizələrinizi yazıb redaksiyamıza göndərin.

